

ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

RICHARD H. POPKIN

Η αναβίωση του αρχαίου Σκεπτικισμού κατά την Αναγέννηση έπαιξε ζωτικό ρόλο στον προσδιορισμό των απαρχών της νέας Φιλοσοφίας.¹ Αυτό γιατί κεντρικά προβλήματα της, όπως η επιστημολογική βάση της βεβαιότητας, οι μορφές της απόδειξης και πολλά άλλα προτάθηκαν από τον Montaigne και τους μαθητές του στις αρχικές εμφανίσεις του αρχαίου Σκεπτικισμού στην Αναγέννηση. Εξ άλλου κατά τους 17ο και 18ο αιώνες οι προσπάθειες θεμελίωσης μιας νέας φιλοσοφίας από τον Descartes μέχρι τον Kant μπορούν να θεωρηθούν αφ' ενός μεν ως προσπάθειες απάντησης στην πρόκληση του νέου Σκεπτικισμού, αφ' ετέρου δε ως προσπάθεια συμβίωσης με αυτόν.

Η θρησκευτική αντίθεση (Μεταρρύθμιση - Αντιμεταρρύθμιση) δημιούργησε μια σκεπτική κρίση (sceptical crisis) που υπονόμεισε τρόπους έρευνας πνευματικών προβλημάτων. Οι Descartes, Mersenne, Gassendi, Bacon, Hobbes, Locke, Malebranche, Leibniz, Berkeley με τις νέες απόψεις που διατύπωσαν προσεπάθησαν να επιλύσουν αυτή την «κρίση». Οι Mersenne και Gassendi ανέπτυξαν έναν μετριόπαθη Σκεπτικισμό («mitigated scepticism»), που προανήγγειλε τις νέες ιδέες στην επιστήμη, τη φιλοσοφία, το Δίκαιο και τη θρησκεία. Έρευνες για τις πηγές των ιδεών των Mersenne και Gassendi αναφορικά με τη θεμελίωση του πνευματικού κόσμου φθάνουν σε στοχαστές του 16ου αιώνα, που είχαν αναπτύξει μια μορφή αριστοτελισμού αναφορικά με γνωσιολογικά προβλήματα. Σκεπτικές αντιλήψεις εντοπίζονται ακόμα και σε αστρονόμους και ιατρούς. Ο Montaigne γνώρισε τα κείμενα του Σέξτου Εμπειρικού και του Κικέρωνα που ήταν σχεδόν άγνωστα στους μέσους αιώνες. Το 15ο και τις αρχές του 16ου αιώνα εμφανίζονται σκεπτικά μοτίβα γύρω από τη θρησκευτική αλήθεια («religious truth»). Ο Έρασμος σε ένα διάλογό του με τον Λούθηρο προωθεί μια σκεπτική θέση, ενώ ο Λούθηρος υποστηρίζει «Το Άγιο πνεύμα δεν είναι σκεπτικιστικό».² Ο Σκεπτικισμός εμφανίστηκε έντονα στην Μεταρρύθμιση α) ανάμεσα στους Καλβινιστές και τους Αντιμεταρρυθμιστές και β) ανάμεσα στους Καλβινιστές και τον Miguel Servetus. Για τους μεταρρυθμιστές η συνείδηση, το «εσωτερικό φως», ήταν η βάση της βεβαιότητας. Οι Αντιμεταρρυθμιστές υπέβαλλαν αυτό το «κριτήριο» σε μια σκεπτικιστική κριτική. Ο αναγεννημένος Ελληνικός Σκεπτικισμός χρησιμοποιήθηκε για την παρεμπόδιση ανάπτυξης του Καλβινισμού στη Γαλλία. Γι' αυτό ακριβώς γίνονται αλληπάλληλες εκδόσεις και μεταφράσεις στα Λατινικά των κειμένων του Σέξτου από τον Gantian Hervet αντίπαλο του Καλβινισμού. Η σκεπτικιστική επίθεση εναντίον του Καλβινισμού προβάλλεται με το έργο του Michel de Montaigne «apologie de Raimond Sebond» και του Pierre Charron «De La Sagesse». Ο Πυρρωνισμός γίνεται μέσο άμυνας του Καθολικισμού, ενώ δείχνεται πως γενικά ο Σκεπτικισμός υπονομεύει τους διάφορους τομείς της ανθρώπινης έρευνας. Η σκεπτικιστική επίθεση ενα-

ντίον του Καλβινισμού οργανώθηκε σαν μια «μηχανή πολέμου» σε όλα τα επίπεδα των γνωσιολογικών θεωριών. Κανείς δεν θα πρέπει να αλλάξει θρησκεία, αφού δεν υπάρχουν αξιόπιστοι και αναμφισβήτητοι λόγοι για να γίνει κάτι τέτοιο. Γι' αυτό ένας Καθολικός ως σκεπτικιστής θα πρέπει να παραμείνει στον Καθολικισμό που είναι η παραδοσιακά αποδεκτή θρησκεία στη Γαλλία.³ Η σκεπτικιστική φιντεϊστική απολογητική των Montaigne και Charron έγινε η επίσημη θεολογία της Γαλλικής Καθολικής Εκκλησίας το 17ο αιώνα. Πως μπορούν να είναι σίγουροι οι Μεταρρυθμιστές πως το «εσωτερικό φως» δεν ήταν υποκειμενικό πάθος ή τρέλλα; Οι καθολικοί πίεζαν τους Μεταρρυθμιστές μέσα σε μια σκεπτικιστική κρίση γύρω από την θρησκευτική τους γνώση, ενώ οι ίδιοι οι Μεταρρυθμιστές πρόβαλλαν αυτό που αποκαλούσαν «ο ανίατος σκεπτικισμός της Εκκλησίας της Ρώμης».⁴ Αυτή η διαμάχη κράτησε πάνω από έναν αιώνα μέχρι που ο Pierre Bayle υπονόμεισε τις θεωρίες που ήταν δημιουργημένες και από τις δύο πλευρές έτσι ώστε κάθε θρησκευτική πίστη να είναι χωρίς απόδειξη. Στο χώρο των Μεταρρυθμιστών υπήρξαν κάποιοι με Σκεπτικιστική διάθεση, όπως ο Miguel Sevetus για τον οποίον ο Καλβίνος είπε ότι πρέπει να τιμωρηθεί με θάνατο, και ο Sebastian Castellio με το έργο του «*de Arte dubitandi*» που πρότεινε τη θεωρία της περιορισμένης βεβαιότητας.

Οι Montaigne και Charron με το σκεπτικισμό τους, εκτός από την υπεράσπιση της θρησκευτικής παράδοσης, απέρριψαν τις αναγεννησιακές φιλοσοφίες του Αριστοτελισμού και Πλατωνισμού με επιχειρήματα από τον Σέξτο και τον Κικέρωνα.

Ο εξάδελφος του Montaigne Fr. Sanches με το έργο του έκανε μια αποφασιστική σκεπτικιστική επίθεση κατά της Αριστοτελικής και Πλατωνικής θεωρίας. Ο Sanches προτείνει παράλληλα μια «επιστημονική μέθοδο». Δεν μπορούμε, υποστηρίζει, να γνωρίσουμε την πραγματική φύση της πραγματικότητας, αλλά πως τα πράγματα εμφανίζονται στο χώρο και τον χρόνο. Ο P. Gassendi και M. Mersenne πρόβαλλαν έναν γόνιμο ή μετριοπαθή σκεπτικισμό σε αντικατάσταση των θεωριών γνώσης που υποστήριζαν την γνήσια γνώση της πραγματικότητας. Ο Gassendi με σκεπτικιστικά επιχειρήματα απορρίπτει τον Σχολαστικισμό, ενώ επιτέθηκε κατά του Νεο-πλατωνισμού και του μυστικισμού.

Ο Gassendi στη θέση αυτών των θεωριών έθεσε μια ερμηνεία του αρχαίου Επικουρισμού. Ο Mersenne εκθέτει τις απόψεις του για τον Σκεπτικισμό στο ογκώδες έργο του *La verité des Sciences contre les sceptiques ou Pyrrhoniens* (1925), που είναι διάλογος ανάμεσα σ' έναν αλχημιστή, έναν σκεπτικιστή και Χριστιανό φιλόσοφο, που είναι ο ίδιος. Βασική θέση που ανιχνεύεται σ' αυτό είναι πως δεν γνωρίζουμε την ουσία των πραγμάτων, γιατί τα πράγματα είναι όπως είναι, αλλά γνωρίζουμε πως μας παρουσιάζονται ώστε να προοδεύουμε στη ζωή. Η περιορισμένη γνώση μας γύρω από τα φαινόμενα επαρκεί σαν ένας οδηγός για να ζούμε. Οι Mersenne και Gassendi διαμόρφωσαν αυτό που επρόκειτο να γίνει μια εμπειρική πραγματική μοντέρνα επιστημονική έρευνα, αφού παραδέχτηκαν ότι ο σκεπτικισμός σε μια θεμελιώδη μορφή δεν θα μπορούσε ν' απαντήσει, όμως και για πρακτικούς επιστημονικούς σκοπούς δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί. Οι απόψεις των Gassendi και Mersenne υιοθετήθηκαν από τους Hugo Crotius, Th. Hobbes και από

τους θεωρητικούς ως Royal Society of England και από τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού.

Ο Σκεπτικισμός, όπως παρουσιάστηκε από τους Montaigne και Charrot με την πλήρη μοντέρνα μορφή του ή με την μετριοπαθή μορφή από τους Gassendi, Mersenne και Grotius, κυριάρχησε στο Παρίσι το 1620. Σε αντιμετώπιση αυτής της σκεπτικιστικής ατμόσφαιρας ο νεαρός Descartes προβάλλει αυτό που τώρα ονομάζουμε «Modern Philosophy». Ο Descartes αντικρούει τον Σκεπτικισμό και προσπαθεί να βρει ένα νέο θεμέλιο για την επιστήμη. Οι Descartes, Malebranche, Spinoza, Locke και Berkeley μπορεί να θεωρηθούν όλοι ως στοχαστές που προσπαθούσαν να αναιρέσουν τον Σκεπτικισμό ιδρύοντας μια νέα βάση για την μοντέρνα γνώση (Modern Knowledge).

Έτσι ο Σκεπτικισμός συνέβαλε στο δράμα της μοντέρνας φιλοσοφίας. Με αφορμή τα σκεπτικιστικά προβλήματα και το μάθημα ενός αλχημιστή στο σπίτι του Παπικού νούτσιου στο Παρίσι το χειμώνα του 1628, ο Descartes έφθασε να παρουσιάσει τη δική του «νέα» Φιλοσοφία. Για επτά χρόνια δουλεύει το έργο του «*Discours sur la methode*» που το τελικό κείμενο αρχίζει με μια πρόταση του Montaigne. Αμφισβητεί όλες τις προηγούμενες απόψεις με σκοπό να ελέγξει, αν κάποιες από αυτές είναι βέβαιες. Αν υπήρχε κάποια τέτοια έπρεπε να είναι τόσο βέβαιη ώστε καμιά από τις αμφιβολίες του Σκεπτικισμού δεν θα μπορούσε να την διαταράξει. Ο Descartes κάτω από την αντίληψη ότι οι αισθήσεις είναι απατηλές και αναξιόπιστες απέρριψε πίστεις βασισμένες σε αισθητηριακή απόδειξη. Οτιδήποτε γνωρίζουμε γύρω από την εξωτερική φυσική πραγματικότητα μπορεί να είναι μέρος ενός ονειρικού κόσμου. Οι βασισμένες πάνω στον ορθολογισμό μας πίστεις και γνώμες μπορεί αρχικά να αμφισβητούνται εξαιτίας της αναξιπιστίας των πνευματικών μας δυνάμεων. Η μέθοδος της αμφιβολίας για όλα μας οδηγεί στο ερώτημα: Μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι υπάρχουμε; Για ένα δεν μπορούμε να αμφιβάλλουμε που επιβεβαιώνει την ύπαρξή μας. Το «*cogito ergo sum*» είναι αναμφίβολο. Η ύπαρξη είναι προϋπόθεση της αμφιβολίας. Το «*cogito*» αδιαμφισβήτητο είναι ότι αυτό είναι καθαρό και ευκρινές.

Με αυτό το κριτήριο ο Descartes μπόρεσε να υποστηρίξει ότι μια σειρά προϋποθέσεων γύρω από τον αιτιώδη ορθολογισμό είναι καθαρές και ευκρινείς και γι' αυτό αληθείς. Στη συνέχεια ο Descartes εξετάζει την ιδέα του Θεού.⁵ Ο Θεός είναι η αιτία για όλες τις ιδέες μας. Οτιδήποτε ο θεός μας κάνει να πιστεύουμε σαφώς και ευκρινώς είναι πραγματικά αληθές. Η πλάνη και το ψεύδος είναι το αποτέλεσμα των δικών μας κρίσεων που είναι βασισμένες πάνω σε ασαφείς και συγκεχυμένες ιδέες. Στη συνέχεια ο Descartes εκθέτει την άποψή του ότι οι μαθηματικές ιδέες είναι όλες σαφείς και ευκρινείς, γι' αυτό αληθείς, όπως και κάθε μαθηματική γνώση. Ο εξωτερικός κόσμος ερμηνεύεται ως αληθής γιατί οι ιδέες μας είναι ευκρινείς και σαφείς, αφού ο θεός δεν μας εξαπατά και μας κάνει να πιστεύουμε ότι και οι δικές μας ιδέες είναι αληθείς.

Ο Descartes δέχτηκε επιθέσεις, γιατί, ενώ ήταν σίγουρος ότι είχε αναπτύξει μια φιλοσοφία για να αποκρούσει τον Σκεπτικισμό, ο ίδιος εμφανίσθηκε πολύ σκεπτικιστής. Ο Bourdin, ο Mersenne, ο Gassendi έκριναν αρνητικά τις καρτεσιανές από-

ψεις, ενώ ο τελευταίος αντέκρουσε τα σημεία που πρότεινε ο Descartes για να απαντήσει στο Σκεπτικισμό.⁶ Ο Descartes απάντησε στις κατηγορίες των αντιπάλων του που τον είχαν χαρακτηρίσει «Sceptique Malgrè lui». Κάποιες στιγμές ο Descartes παραδέχτηκε ότι δεν μπόρεσε να αναιρέσει την αρνητική κριτική του Mersenne κυρίως σε θεολογικά θέματα. Ο Gassendi νομίζει ότι ο Descartes πρότεινε μια «πορεία ιδεών» με την οποία κάθυνας θα μπορούσε να συμπεράνει από τον κόσμο των ιδεών τη γνώση μιας πραγματικότητας ανεξάρτητης από τις ιδέες μας. Ο Gassendi έκρινε τις Καρτεσιανές απόψεις με μεγάλη αυστηρότητα.

Ο Descartes, συμπερασματικά, υπέδειξε πως θα έπρεπε να είναι μία φιλοσοφία για να ξεπεράσει το σκεπτικισμό. Αυτή έπρεπε να υποδείξει αναμφίβολες αλήθειες, θα περιέγραφε ένα αναμφίβολο κριτήριο της αλήθειας και θα εισήγαγε έναν τρόπο απόκτησης αντικειμενικών και όχι μόνο υποκειμενικών αληθειών.

Η σκεπτικιστική ανταπάντηση στην καρτεσιανή επιβουλή έδειξε ότι αυτή δεν είχε επιτύχει την αναίρεση και τον αποκλεισμό του σκεπτικισμού. Οι φιλοσοφικές διαμάχες συνεχίστηκαν τους 17ο και 18ο αιώνες με στόχο την επίτευξη αυτού του σκοπού, δηλαδή τον «αποκλεισμό» του Σκεπτικισμού.

Ο Spinoza έχοντας τον ίδιο στόχο με τον Descartes δίδαξε περίπου το ίδιο μ' αυτόν. Καθυνας γνωρίζει μια φορά την ιδέα του Θεού, από εκεί και πέρα η αμφιβολία δεν είναι δυνατή.⁷ Σκεπτικιστές φιλόσοφοι όπως ο Simon Foucher (1644-1696), ο Pierre - Daniel Huet (1630-1721) στη Γαλλία και ο Joseph Glanvill στην Αγγλία έδωσαν το έναυσμα για ποικίλες δογματικές προσπάθειες για να δικαιώσουν και να θεμελιώσουν μια νέα φιλοσοφία. Αυτοί κατηγόρησαν τον Descartes, τους Καρτεσιανούς τον Malebranche και τον Spinoza. Ο Leibniz παρουσίασε τη δική του δογματική φιλοσοφία για να απαντήσει σ' αυτούς οι οποίοι και την αντέκρουσαν.⁸

Ο Locke γνωρίζει τις σκεπτικιστικές, θεωρίες της εποχής του και οι απόψεις του εγγίζουν εκείνες του Gassendi. Ο Locke χωρίς δυσκολία δίδαξε πως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την πραγματική και αληθή φύση των πραγμάτων («real essences of things»). Έχουμε όμως αδιαφιλονίκητη διαισθητική γνώση του τι μπορεί να αποδειχθεί από τις ιδέες μας και αισθητηριακή γνώση, όπως ότι η φωτιά ζεσταίνει.⁹

Το αποκορύφωμα της διαμάχης ανάμεσα στις σκεπτικιστικές προκλήσεις και δογματικές απαντήσεις και παράλληλα η εμφάνιση νέων φιλοσοφικών προβλημάτων συντελέστηκε στο Dictionaire Historique et Critique (1697-1702) του Pierre Bayle. Το λεξικό αυτό έγινε πρόδρομος της Εγκυκλοπαίδειας και του μεγάλου Διαφωτισμού. Στα άρθρα του για τον Πύρρωνα και τον Ζήνωνα ο Bayle απέδειξε ότι η νεώτερη φιλοσοφία είναι επιδεκτική σε σκεπτικιστική επίθεση από όσο οι προηγούμενες. Επιτίθεται στον Καρτεσιανισμό. Ο Bayle πιστεύει ότι ολόκληρη η νεώτερη φιλοσοφία είναι θεμελιωμένη στη διάκριση ανάμεσα σε πρωτεύουσες ιδιότητες, που μπορεί να καθορισθούν μαθηματικά και δευτερεύουσες που ταυτίζονται με τις αισθήσεις. Πιστεύει ακόμα ο Bayle πως γνωρίζουμε μόνο τις πρωτεύουσες ιδιότητες από εμπειρία και αυτές τείνουν να είναι τόσο υποκειμενικές όσο και οι δευτερεύουσες.

Οι Berkeley και Hume διάβασαν το Λεξικό του Bayle και ανέπτυξαν τις κριτι-

κές του πάνω στην αρχαία και νεώτερη φιλοσοφία.¹⁰ Ο Berkeley πρότεινε πως αν κάποιος ισχυρίζεται ότι το φαινόμενο είναι πραγματικότητα, τότε δεν θα υπήρχε σκεπτικό πρόβλημα πάνω στην άποψη ότι η εμπειρία ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Όπως όμως επισήμανε ο Hume η αϋλοκρατία του Berkeley θεωρήθηκε από τους σύγχρονους του ως μια μορφή πλήρους Σκεπτικισμού.

Ο Hume επηρεασμένος βαθύτατα από τις απόψεις του Bayle ανέπτυξε έναν πολύ ριζοσπαστικό Σκεπτικισμό αμφισβητώντας την αξιοπιστία του ορθού λόγου και τα αποτελέσματα της αισθητηριακής εμπειρίας. Ο Hume ισχυρίστηκε ότι η φύση μας αναγκάζει να πιστεύουμε όλα τα είδη των πραγμάτων. «Η φύση με μια απόλυτη και ακαθόριστη αναγκαιότητα μας έχει υποβάλλει να κρίνουμε όπως ακριβώς αναπνέουμε και αισθανόμαστε».¹¹ Ξέχωρα από τις σκεπτικιστικές μας αμφιβολίες αναγκαζόμαστε να πιστεύουμε ότι υπάρχει ένας εξωτερικός και ένας εσωτερικός κόσμος. Ο Hume σχετικά με το σκεπτικισμό στο χώρο της θρησκείας στο τέλος του *Dialogues Concerning Natural Religion* επανέλαβε φιντεϊστικές απόψεις όπως εκείνες των Bayle και Montaigne, επιμένει όμως ότι δεν μπορούμε να βασιστούμε σε θρησκευτικές πίστεις παρά σε μια ζωντανή πραγματική πίστη για τη γνώση.¹²

Ο ολοκληρωτικός σκεπτικισμός του Hume ξύπνησε τον Kant από τον δογματικό του ύπνο. Η προσπάθεια του Kant ν' απαντήσει στο Hume και η σκεπτικιστική ανάλυση του Hume μορφοποίησαν το χαρακτήρα της φιλοσοφίας στους νεώτερους χρόνους. Το σχεδίασμα των επιστημονικών προβλημάτων ειδικά των επιστημονικών όρων είναι μέρος της κληρονομίας του αγώνα με τον Σκεπτικισμό από τον 16ο μέχρι τον 19ο αιώνα. Η ευρωπαϊκή φιλοσοφία του 20ού αιώνα έχει πολύ αφιερωθεί στην εξέταση των αποτελεσμάτων της σκεπτικιστικής κρίσης. Ένα άλλο αποτέλεσμα της μοντέρνας αναβίωσης του Σκεπτικισμού με τη μορφή του γόνιμου μετριοπαθούς Σκεπτικισμού, όπως τον ανέπτυξαν οι Gassendi και Mersenne, είναι η άποψη ότι η μέχρι κάποιο όριο γνώση είναι δυνατή. Αυτή η άποψη επεκτάθηκε στην επιστήμη και το Δίκαιο. Οι στοχαστές πρότειναν μια έρευνα για χρήσιμες πληροφορίες και υποθέσεις που υπόκεινται σε αναθεώρηση και επαλήθευση.

Ο Hugo Grotius και ο W. Chillingworth έφθασαν στο σημείο να παραδεχτούν ότι δεν είναι δυνατόν να βρεθούν θρησκευτικές γνώσεις που να μην ήταν πιθανόν λάθος και πως δεν θα μπορούσαν ν' αμφισβητηθούν από λογικά όντα. Το κριτήριο του «reasonable doubt» υιοθετήθηκε από τις νομικές αυθεντίες στην Αγγλία στο τέλος του 17ου και από τους θεωρητικούς της επιστήμης στην Royal Society. Στον Αγγλο-Αμερικάνικο κόσμο ένας μετριοπαθής Σκεπτικισμός έχει γίνει αποδεκτός ως η νέα άποψη στην νομική θεωρία και τις Επιστήμες.

Έτσι η αναβίωση του αρχαίου Σκεπτικισμού και η εφαρμογή του στα πνευματικά και θρησκευτικά προβλήματα της εποχής ήταν αποφασιστική για την εμφάνιση της νέας φιλοσοφίας («Modern Philosophy»). Η δύναμη του Σκεπτικισμού και η υπονόμηση που προκάλεσε στις επικρατούσες δογματικές φιλοσοφίες οδήγησαν από τον Descartes και ύστερα στη δόμηση μίας νέας φιλοσοφίας η οποία θα μπορούσε να ξεπεράσει ή να αποφύγει τις αμφιβολίες των Σκεπτικών. Πάνω στη δεύτερη αυτή άποψη ένας μετριοπαθής Σκεπτικισμός δημιουργήθηκε έξω από τον αντιδογματισμό του Castellio και του Grotius και ανοίχθηκε μια μέση οδός ανάμεσα στο Δογματισμό και τον Σκεπτικισμό που ενισχύθηκε από τους Gassendi και Mer-

senne. μια πρόσφατη μελέτη (Richard W.F. Kroll, *The Material Word. Literate Culture in the Restoration and Early Eighteenth Century*, Baltimore 1991) έδειξε τους τρόπους με τους οποίους συγχωνεύθηκαν οι δυο παραπάνω ομάδες απόψεων στην Αγγλική σκέψη την περίοδο της Παλινόρθωσης. Οι ιδέες του Gassendi και ο υποθετικός Επικουρισμός του αγαπήθηκαν μαζί με κάποιους από τους ίδιους επιστήμονες θεολόγους και φιλοσόφους, όπως εκείνους που ανέπτυξαν των Grotius και Chillingworth την «reasonable doubt» στα πλαίσια μιας γενικής θεωρίας της γνώσης.

Ακόμα μερικοί Ιησουΐτες στοχαστές προτίμησαν τον μετριοπαθή Σκεπτικισμό του Gassendi από τον Αριστοτελισμό του 17ου αιώνα.¹³ Επιπλέον ο επίσκοπος Huete, αφού πρότεινε την πλήρη ισχύ των σκεπτικιστικών αμφιβολιών ενάντια σε όλες τις μορφές της δογματικής φιλοσοφίας, είπε ότι είδε στη θεωρία της Royal Society ένα τρόπο ζωής με τον Σκεπτικισμό.

Η αναζήτηση τρόπων για την επίτευξη των παραπάνω, η οποία δέχεται τις Σκεπτικιστικές αμφιβολίες και υποδεικνύει τρόπους διατήρησης της έρευνας για τη γνώση, έχει διαποτίσει από τότε την νέα σκέψη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πρβ. R.H. Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza*, Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1979, and Charles B. Schmitt, *Cicero Scepticus*, The Hague: Nijhoff 1972, and Gianfrancesco Pico della Mirandola (1469-1533) and his Critique of Aristotle, The Hague: Nijhoff, 1967.
2. Martin Luther, *On the Bondage of the Will, De Servo Arbitrio* in Luther, Werke, Band XVIII, Weimar: H. Böhlau, 1908, σ. 605.
3. Popkin, *History of Scepticism*, κεφ. 3.
4. Jean La Placette, *The Incurable Scepticism of the Church of Rome*, μετάφρ., T. Tenison, London, R. Chiswel, 1688. Βλ. Popkin, *History of Scepticism*, κεφ. 1, σσ. 14-17.
5. Renè Descartes, *Discours sur la méthode*, Third Meditation.
6. Pierre Gassendi, *Disquisitio metaphysica, seu Dubitationes et Instantiae adversus Renati Cartesii Metaphysicam et Responsa*, εκδ. και μετάφρ., Bernard Rochot, Paris, J. Vrin, 1959.
7. Benedictus de Spinoza, *On the Improvement of the Understanding*, in Spinoza, μετάφρ. Elwes, New York, Dover 1955, τόμ. II, σ. 30. Popkin, *History of Scepticism*, κεφ. 12 σσ. 240-242.
8. Popkin., "Leibniz and the French Sceptics", *Revue Internationale de Philosophie*, τόμ. 76-77 (1966), σσ. 228-248.
9. John Locke, *Essay Concerning Human Understanding*, Βιβλ. IV.
10. Βλ. Popkin, "Berkeley and Pyrrhonism", *Review of Metaphysics*, τόμ. V (1951-1952), σσ. 223-246, David Hume, "His Pyrrhonism and his Critique of Pyrrhonism", *Philosophical Quarterly*, τόμ. I (1950-1951), σσ. 385-407, και "David Hume and the Pyrrhonian Controversy", *Review of Metaphysics*, τόμ. 6 (1952-1953), σσ. 65-81. Και τα τρία άρθρα είναι επανατυπωμένα στο συλλογικό έργο του Popkin, *The Highroad to Pyrrhonism*.
11. Hume, *A Treatise of Human Nature*, εκδ., Selby-Bigge, Oxford Clar. Press, 1951, Βιβλ. I, μέρ. IV, παρ. 1, σ. 183.
12. Hume, *Dialogues*, "To be a philosophical sceptic is, in a man of letters, the first and most essential step towards being a sound, believing christian".
13. Βλ. Popkin, "The Traditionalism, Modernism, and Scepticism of Renè Papin", *Studi e Ricerche de storia della Filosofia*, τόμ. 63, (1964), σσ. 751-764.

* Η εργασία αυτή είναι η Διάλεξη του καθηγητή Richard H. Popkin που δόθηκε στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων την 18-4-91 και που οργανώθηκε από την Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, τον Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και το Διεθνές Κέντρο Φιλοσοφίας και Διεπιστημονικής Έρευνας. Η μετάφραση της εργασίας του καθηγητού Richard Popkin στην Ελληνική έγινε από τον Δρα Ι. Δελλή, Επίκουρο καθηγητή του Πανεπιστημίου Πατρών.

RICHARD H. POPKIN
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΤΟΥ LOS ANGELES
CALIFORNIA